

Ermeni Kimliğinin Dönüşüm Süreci Ve Âmira Sınıfının Oluşumu

Yrd. Doç. Dr. Cahit Külekçi

İnönü Ü. İlahiyat Fakültesi

İslam Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

Özet

XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren, Ermenilerin ticârî başarıları, Ermeni toplumu içinde yeni bir sınıf olan *âmiralar*ı ortaya çıkarmıştır. Özellikle sarraflıkla uğraşan *âmiralar*, kısa zamanda Osmanlı Devleti'nin gelir- gider dengesi içinde önemli roller üstlenmişlerdir. *Âmiralar*, Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısına olumlu manada katkı yaparken, Ermeni toplumunun bağımsızlığı konusunda da etkin faaliyetler yürüten bu büyük güç sahipleri, Ermeni literatürünün gelişmesine de maddî kaynak sağlamışlardır. Örneğin Düzyan ailesinin bürokrat kademesinde üstlendikleri rol ile devlete üstün hizmetleri dokunmuştu. Balyan ailesi de 1750 yılından XIX. yüzyılın sonlarına kadar devletin mimari çehresine katkı sağlayan ailelerden biri olmuştu. Aynı zamanda eğitim merkezleri, hayır kurumları, hastaneler ve kiliseler kuran Ermenilerin ileri gelen bu aileleri, yani *âmiralar*, İstanbul'a Ermeni izlerini nakşetmişlerdi.

Anahtar Kelimeler: Ermeni, âmira, Osmanlı, kilise, bürokrasi

Abstract

The Regeneration Process Of Armenian Identity And The Formation Of The Amira's Class

From the end of the XVIII. century, the commercial success of the Armenians was evidenced by the rise of the so-called *âmira* class in Istanbul. The *âmiras* gained prominence mostly as *sarrafs* who played a critical role in financing the empire's tax-farming system. The *âmira* presence underscored the growth of secular forces in Armenian society, which soon derived their importance from their role in the economy of the city independent of the monarchy. Those very forces were further encouraged by the revival of interest in Armenian literature sponsored by *âmiras*. For their services the Duzians, for example, were awarded management of the imperial mint. The Balyans held the post of chief architect to the Sultan from 1750 to the end of the nineteenth century and were responsible for the construction of virtually all imperial residences and palaces. These Armenian notables, *âmira's*, put their stamp on the Armenian community of Constantinople to establish educational centers, charitable institutions, hospitals, and churches.

Keywords: Armenian, âmira, Ottoman, church, bureaucracy

Giriş

Âmira, Osmanlı Devleti'nde mukîm Ermenilere has olan ve Ermenilerin ileri gelen ailelerindeki bazı şahıslara, Osmanlı Devleti tarafından verilen bir unvandır. Âmira sınıfının oluşmaya başlaması, unvânın resmî bir hüviyet alması çeşitli unsurların bir

araya gelmesine ve Ermeni kimliğinin dönüşümüne paralel olarak, Osmanlı- Ermeni münasebetlerinin başlangıcından yaklaşık beş asır sonrasına tesadüf eder. Vâkıa, Ermenilerin Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerini üç ana bölüme ayırarak incelemek mümkündür. Bunlardan ilki Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan İstanbul'un fethine kadar olan bölümdür ki; bu bölümde Ermeniler yoğun olarak Anadolu'nun doğusunda yerleşik durumdadır. İstanbul'da ya da İstanbul'a yakın mahallerde ikâmet eden Ermeni sayısı az olduğundan¹ Ermenilerin Osmanlı bürokrat kademesi ile temasları bulunmamaktadır. Ayrıca devletin bu dönemde, Anadolu'da yaşayan gayr-ı Müslim nüfusa yönelik ciddi bir iskân politikasının da olmadığı bilinmektedir.² İstanbul'un fethinden sonra Osmanlı Devleti ile Ermeniler arasındaki ilişkilerin ikinci ana bölümü başlamaktadır. Bu bölümde Ermeniler, Osmanlı idaresinin isteği ile Anadolu'dan İstanbul'a doğru göç etmeye başlamış ve şehrin imârında aktif rol almışlardır. XV. yüzyılın ortalarından başlayan bu dönemi, XVIII. yüzyılın başlarına kadar uzatmak mümkündür. Ermenilerin devlet kademelerinde görev almaya başlamaları da yine bu dönemde olup, henüz âmira sınıfı teşekkül etmiş değildir.³ Üçüncü ve son bölümde ise Ermenilerin devlet kademelerinde olduğu kadar, toplum içinde de etkin olma süreci başlamıştır. Başta kilisenin faaliyetleri, bu faaliyetlerin Ermeni milleti içinde milliyetçilik şuurunu uyandırması ve sonrasında Rusya, Amerika, Avrupalı devletlerin etkisiyle temellenen, Ermenilerin devlet karşısı siyâsî düşünceleri bir müddet sonra Ermenileri, bu üçüncü dönemde, Osmanlı Devleti ile kavgalı duruma getirmiştir. Âmiraların da Osmanlı Devleti'ndeki oluşumları ve etkinlikleri mezkûr dönemde, özellikle XVIII ve XIX. asırda, yoğunlaşmıştır.

Çalışma bilhassa XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Ermeni milletinin kimliğindeki toplumsal dönüşümün temelinde bulunan unsurlardan âmiraları ele alıp, âmiraların devlet içindeki konumlarını ve devlet ile olan münasebetlerinin incelenmesini, bu çerçevede Ermeni kimliğindeki değişimi toplumsal boyutlarıyla göstermeyi hedeflemektedir. Çalışmamızda Ermenilerin Osmanlı Devleti ile münasebetlerini, ayrıntılı biçimde incelemeyecek Ermenilerle devlet arasındaki problemlere değinmeyeceğiz.

¹ Mesela 1477'de İstanbul'da bulunan Ermeni hane sayısı 434'tür. Bu da Ermeni nüfusunun mezkûr yıllarda yaklaşık 2.500 civarında olduğunu göstermektedir. Aynı yılda Müslüman hane sayısı ise yaklaşık 10.000'dir. Geniş bilgi için bkz: Salih Özbaran, **Bir Osmanlı Kimliği**, İstanbul 2004, s. 40

² Özellikle İstanbul'un fethiyle birlikte, hem dîni, iktisâdî hem de toplumsal dengeyi sağlamak adına gerçekleştirilen göçler, XV. yüzyıl Osmanlı iskân politikasının özeti gibi değerlendirilmektedir. Azmi Süslü, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Van 1990, s. 8

³ Tursun Bey, **Tarih-i Ebu'l-Feth**, Trc: Mertol Tulum, İstanbul 1977, s. 72

Ermeni Kimliği

Müstakil bir devlete sahip olarak kimlik inşâ edilmesi,⁴ hiçbir zaman Ermenilere ait bir figür olamamıştır. Zira Ermenilerin kimliklerinin oluşumu ile Ermenilerin tarihî geçmişleri arasında trajik sayılabilecek bir bağ bulunmaktadır.⁵ Bu çerçevede, bugünkü Ermenistan dışında, gerçek anlamda hiçbir coğrafyada çoğunluğu sağlayamayarak devletleşemeyen, kurumsallaşamayan Ermenilerin kimlikleri, doğal olarak *göç karakterli* olarak tanımlanmıştır. Milattan sonra IV. yüzyılın başlarından itibaren millî varlıkları, kesinlikle kanıtlanabilen ve hatta toplum olarak Hıristiyanlığı en önce kabul eden bir milletin yüzyıllar boyunca devlet kuramaması, ancak kimi zaman vassal krallıklar şeklinde örgütlenmesi, Ermenilerin olaylara bakış şekillerini de kısıtlamıştır. Her ne kadar Ermenilerin bu göçmenlik kimliklerinin 1915'te yaşanan tehcirle birlikte oluştuğu iddia edilse de, Ermeniler 1915'ten önce pek çok kez, Pers ya da Rumların tehcirine tâbî tutulmuşlardır.⁶

Geçmişten farklı olmayarak, Ermenilerin kimliklerinin oluşumundaki sorun, Ermeniler için aynı zamanda milliyet sorunu olmuştur. Çünkü Ermeni olmak, her zaman din ve ideoloji ile değil aynı zamanda kimlik ve milliyetle aynı anda var olma şeklinde tezahür etmiştir.⁷ Göçebeliğin şekillendirdiği Ermeni kimliğinin tepkileri, belki de bu yüzden kimi zaman, yukarıda da bahsettiğimiz gibi, trajik kimi zaman da romantik⁸ bir hal almıştır.

Ermeni toplumunda, millî hasletlerin varlığı ya da keyfiyeti konusunda yapılan dînî ya da ideolojik sorgulamalar, son yüzyıllarda artık ağırlıklı bir yer işgal etmiyorsa da⁹ Ermeni kimliğinin oluşumunda ve hatta taşınmış oldukları kültürel değerlerin esâsında dînî faktörlerin etkili olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Nitekim yaşadıkları

⁴ Ermenilerin tarih sahnesine çıkışları M.Ö. VIII. asra kadar uzatılmaktadır. Bu ve sonraki dönemlerde tarih sahnesine çıkan pek çok büyük devletin kısa süre içinde, imparatorluk düzeyinde var olduklarını ve kimliklerini; kurumlarıyla, medeniyetleriyle birlikte sürdürdüklerini biliyoruz. Ermeniler için böyle bir durum söz konusu değildir. Müstakil bir devlet kurmak bir tarafa, millet olarak da kökenleri hakkında ciddi bilgi eksikliği bulunmaktadır. Konu hakkında tartışmalar için bkz: George A. Bournoutian, **A History of the Armenian People: Pre-history to 1500 A.D.**, California 1993

⁵ Örneğin Ermenilerin, Roma ve Pers imparatorlukları arasında gidip- gelen bir vassal millet olarak tanımlanması, bu konuda verebileceğimiz en açık örnektir. Avner Falk, **A Psychoanalytic History of the Jews**, Canada 1996, s. 262

⁶ Sedat Laçiner, **Türkler ve Ermeniler**, Ankara 2005, s. 174

⁷ Ahmet Akter, **Tehcir Öncesi Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü (1834-1915)**, İstanbul 2007, s. 200

⁸ Sedat Laçiner, a.g.e., s. 174

⁹ Ermenilerin, millet olarak varlıkları tanındıktan sonra artık ideolojik ve din anlamında, kurumsallaştıklarını düşünmekteyiz.

bölge itibariyle zorunlu bir şekilde Urartu, Frig ya da Perslilerle ortak kültürel mirasa sahip olan Ermenilerin bu mirası kiliseleri vasıtasıyla taşıdıkları ve taşımış oldukları birikimin millî kimliklerini oluşturmada en önemli etken olduğu aktarılmaktadır.¹⁰

Tarihleri boyunca birçok farklı halk ve kültürle yakın ilişki içinde olan Ermeniler, zorunlu olmadıkları durumlarda bile, bu halk ve kültürlerden kendileri için uygun olan, ihtiyaç duydukları özellikleri almada herhangi bir tereddüt göstermemişlerdir. Ermeni kimliğinin oluşumunda ve dolayısıyla zamanla dönüşecek, modernleşecek, sekülerleşecek olan Ermeni kimliğinin temelinde de bu dinamizm bulunmaktadır. Dolayısıyla dönüşüm ve kimlik arasında var olması muhtemel, bahsi geçen hareketli yapının farklı kültürlerin sentezleriyle oluşturulduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.¹¹

Ermeni kimliğinin dönüşümüne doğrudan esâs olan faktörlerin başında muhakkak ki din, diğer ifadeyle kilise gelmektedir. Kilisenin çabalarıyla özelde alfabenin ama daha çok Ermeni dilinin geliştirilmesi ve İncil'in Ermeniceye çevrildikten sonra dilin sistemli bir hale gelmesi¹² de Ermeni kültürü üzerindeki din unsurunu göstermesi açısından önem arz etmektedir. Nitekim Ermenice'nin de göç eden Ermenilerin beraberlerinde sürükledikleri atalarına ait sembollerden birisi olduğu kabul edilmektedir.¹³ Din adamlarının marifetiyle geliştirilen ve sonrasında oluşturulan Ermeni literatürünün,¹⁴ Ermenilerin yaşadıkları bölgelerin, literatürün oluşmaya başlamasından kısa zaman sonra ellerinden çıkmasıyla, meselâ Müslümanlar tarafından fethedilmesiyle yok olmasının şaşırtıcı olmadığı da ayrıca ifade edilmektedir.¹⁵ Zekiyan'ın da belirttiği gibi Ermenistan Bölgesi, Rumların etrafında yer alan ülkeler arasında önce Müslüman Araplar, sonra da Türkler tarafından tümüyle egemenlik altına alınan; halkı ise Hıristiyanlık inancını, kendi dilini, kültürünü ve ulusal özelliklerini koruyabilen tek bölge¹⁶ olma durumunu sürdürmüştür. Elbette bu durumun Müslümanların fetih politikalarıyla da ilgisi bulunmaktadır. Bilhassa dört halife döneminde gerçekleştirilen Ermenistan fetihlerinde halifelerin, bölge halkına kültürel ya da dînî konuda herhangi bir baskı yapmaktan

¹⁰ Edmund Herzig- Marina Kurkchiyan [Editors], **The Armenians: Past And Present In The Making Of National Identity**, USA 2005, s. 3, 4

¹¹ Boğos Levon Zekiyan, **Ermeniler ve Modernite**, Çev: Altuğ Yılmaz, İstanbul 2002, s. 26

¹² Anahide Ter Minassian, **Ermeni Kültürü ve Modernleşme**, Trc: Sosi Dolanoğlu, İstanbul 2006, s. 121, 122

¹³ Anny P. Bakalian, **Armenian-Americans: From Being to Feeling Armenian**, USA 2011, s. 319

¹⁴ Anahide Ter Minassian, a.g.e., s. 122

¹⁵ Edmund Herzig- Marina Kurkchiyan [Editors], a.g.e., s. 4

¹⁶ Boğos Levon Zekiyan, a.g.e., s. 26

kaçındığı ve emân metinleri ile böylelikle bölgenin yerel özelliklerinin korunduğu anlaşılmaktadır.¹⁷

Nitekim Ermenilerin bahsettiğimiz dönemlerde hangi anlamda olursa olsun, bir kimlik dönüşümüne uğraması, kuşkusuz beklenen bir durum değildir. Dönüşümün, diğer bir ifadeyle Ermeni kimliğinin modernleşmesinin ilk tezahürlerini, Ermenilerin dış dünya ile olan ekonomik, toplumsal ya da kültürel ilişkilerine bağlı bir şekilde anlamak lazım gelir ki; bu durum da Ermeniler arasında matbaacılığın gelişmesine, elyazması geleneğinin yerini baskı tekniğine bırakmasıyla gerçekleşmiştir.¹⁸

Klasik Ermeni tarih kaynaklarının din adamları tarafından vücuda getirilmesi, hatta Ermeni alfabesinin de Ermeni bir din adamı tarafından geliştirilmiş olması,¹⁹ kilisenin Ermeni kimliğinin oluşumu üzerindeki yerini belirlemede önemli ipuçları sunar. Kimi araştırmalarda Ermenilerin aydınlanma çağı²⁰ olarak isimlendirilen XVII. yüzyılın sonları ve sonraki yüzyılın başlarında görülen Ermenilerin modernleşmesine bağlı olarak gerçekleşen kimlik değişiminin, Ermenilerde millî bilincin uyandırılması çalışmalarının merkezi de yine bir manastırdır. Sivaslı bir rahip tarafından organize edilen bu uyanış hareketinin, Ermeniler içinde tedirginlikle karşılandığı da bir gerçektir.²¹

Gerçi Ermeni neşirlerinin bir ya da birden çok, farklı manastırda oluşturulması, Ermeni neşriyatının kilisenin tekelinde olduğu anlamına da gelmemelidir. Neşirlerdeki

¹⁷ Bilhassa Şam'ın fethinden sonra burada bulunan kiliselerden pek çoğunun, Şam'ın yerel halkının kullanımında bırakılması bahsettiğimiz fetih politikası ile ilgilidir. Ayrıntılı bilgi için bkz: İbn-i Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Thk: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Cîze 1998, IX, 580, 581

¹⁸ Tokatlı Abkar'ın 1564'te, Venedik'te yayımladığı kitap ya da kitaplardan sonra Ermeni matbaacılığının seyri konusunda fazla bilgi edinemiyoruz ancak Avrupa'da basılan bu kitaplarla birlikte Ermenilerin, içine kapalı bir millet görünümünden sıyrılmaya başladığını anlayabilmekteyiz. Nitekim burada basılan kitaplar, Ermenilerin yaşadıkları bölgelere gönderildiği gibi çeşitli Avrupa ülkelerine de gönderilmiştir. Vahan M. Kurkjian, *A History of Armenia*, USA 2008, s. 289

¹⁹ Burada kastedilen Ermenilerin millî tarihlerine ilişkin kitaplardır. Kitapların Ermeni gençlerini etkileyerek Ermeni halkının millî bilincinin uyandırılmasına hizmet etmesi, Ermeni kimliğinin oluşumundan sonra söz konusu kimliğe, bu neşirlerin ne seviyede katkı yapacağı açıktır. Burada Ermeni kaynakları hakkında geniş bilgi vermeyeceğiz ancak birkaç önemli bilgiye işaret etmek istiyoruz. İlk olarak Aziz Mesrop Maşotz, Aziz Sahak ve öğrencilerinin Ermeni alfabesini geliştirip, sistemleştirdiklerine dikkat çekmemiz icab ediyor. Adı geçen din adamlarının çalışmalarıyla birlikte Ermeniler arasında telif geleneğinin başladığı kabul edilmektedir. Bu telif geleneği çerçevesinde ilk ürünlerden birisini veren Movses Horanatsi de, kendisini Maşotz ve Sahak'ın öğrencisi olarak takdim ediyor, bir din adamı sıfatıyla Ermenilerin tarihine ilişkin eserin sahibidir. Bu kitap günümüze ulaşmıştır. Geniş bilgi için bkz: Canan Seyfeli, *'Erken Ermeni Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık Öncesi Ermeni Tanrılar Panteonu'*, *OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 30, Samsun 2011, s. 141, 142

²⁰ Vahan M. Kurkjian, a.g.e., s. 289

²¹ Vartan Artanian, *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Anayasasının Doğuşu (1839-1863)*, İstanbul 2004, s. 47

bireysel çabalar, Ermenilerdeki neşriyat faaliyetlerinin emekleme döneminin özgün yönlerinden birisidir. Bu manada daha önce bahsi geçen Tokatlı Abkar'ın, Ermeni dünyasında yükselen yapısal bir yeniliğe temas ettiğini kabul edebiliriz.²²

XVIII. yüzyılın başlarına kadar bu tür çabaları Ermeni literatürünün kurumsallaşma süreci olarak da isimlendirmek mümkündür. Kaldı ki 1737'de *Matta İncil'i Üzerine Açıklamalar*'ın rahip Mığhitar tarafından neşri yine Ermenice sözlük *Haygazyan Parkirk*'in 1749'da aynı merkezde tekrar basımı,²³ Ermeni kimliğinin dînî tabanla birlikte değişimine delalet etmektedir. Dönüşümün dînî tabanının doğrudan Ermeni milliyetçiliğine yönelik olması da ayrıca değerlendirilmesi gereken bir husus olarak göze çarpmaktadır. Nitekim Rahip Hagop Isaverdents'in *Ermenistan ve Ermeniler* isimli neşri de bu çerçevede algılanabilecek bir yayındır. Bu ve ismini zikrettiğimiz sair neşirlerin bir Avrupa şehri olan Venedik'te yayımlanması ve yine Saint Lazarro'da, 1717'de Ermeniler tarafından *The Armenian Academy*'nin kurulması²⁴ bu yüzyılın Ermeni kimliği üzerindeki değişiminin ne denli ciddi bir yapıda olduğunu göstermektedir.

Mâlî Değişimin Sonucu: Âmira Sınıfının Ortaya Çıkışı

XVII. yüzyılın Ermeniler açısından bir diğer önemi de Ermeni sermayesinin oluşum sürecine tekâbül etmesidir. Bu yüzyılın sonlarında Ermeni tüccarların Yeni Culfa'dan Avrupa ve Asya'nın çeşitli ticari merkezlerine doğru gerçekleştirdikleri göçler, XVIII. yüzyılın ortalarına doğru Ermeni sermayesinin oluşumuna ciddi katkılarda bulunmuştur.²⁵ Bilhassa Yeni Culfa'dan hareket eden Ermeni tüccarların Hint Okyanusu ve Basra Körfezi vasıtasıyla kurdukları ticaret ağı,²⁶ tüccarların bu bölgelerdeki sermayeyi elde etme konusunda bize önemli bilgiler vermektedir.

Anlaşıldığına göre henüz XVII. yüzyılda dahi Ermeni sermayesi büyük devletlerin ekonomileri ile rekabet edebilecek seviyeye ulaşabilmiştir. Ermeni sermayesinin, mâlî yapısının güçlenmesi silaha dayalı olmadığından, köklü geleneklerin ve Ermeni milletinin aralarındaki sıkı tesânüdün bunda etkin olduğunu düşünmekteyiz. Yunan

²² Boğos Levon Zekiyan, a.g.e., s. 44

²³ Kevork Pamukciyan, *Zamanlar, Mekanlar, İnsanlar*, İstanbul 2003, s. 322; Frederick Deland Leete, *Christian Brotherhoods*, London 1912, s. 179

²⁴ William Fleming, *The Scripture Gazetteer*, London 1838, I, 152

²⁵ Avedis Krikor Sanjian, *Medieval Armenian Manuscripts at the University of California*, Los Angeles, USA 1999, XIV, 42. Zekiyan ise Sanjian gibi düşünmemektedir. Zekiyan'a göre Ermeni sermayesinin oluşum sürecinde Yeni Culfa, XVII ve XVIII. yüzyıllarda Ermeniler için bir kontrol ve barınma noktası olmuştur. Karşılaştırma için bkz: Boğos Levon Zekiyan, a.g.e., s. 59

²⁶ Sebouh David Aslanian, *From the Indian Ocean to the Mediterranean*, California 2011, s. 2, 3

kolonicileri tarafından *Feodosiya* adıyla kurulmuş, Kırım'daki *Kaffa (Kefe)* şehrinde yaşayan Ermeni cemaatinin²⁷ XIV. ve XV. yüzyıllarda, Cenevizlilerin yürüttükleri canlı ticaretin imtiyazlı ortağı olması da ifade ettiğimiz geleneğin bir parçası olarak değerlendirilmektedir.²⁸

Değişen iktidârî şartlar sonucu Ermenilerin dünya ticareti üzerindeki etkisinin giderek azalması ve bununla birlikte yeni ekonomik güçlerin ortaya çıkmasıyla birlikte, henüz oluşum aşamasında olan ve rekabet gücü çok da fazla bulunmayan Ermeni sermayesini daha sınırlı bir alana hapsedmiştir. Bu durumun elbette Ermenilerin Osmanlı Devleti'ndeki rahat yaşam sürmeleriyle de ilgisi bulunmaktadır.²⁹ Fakat öte yandan Ermenilerin kültürel düzeydeki gelişmelerine paralel olarak değişen mâlî yapıları, paranın el değiştirmesine sebep olarak gösterilmektedir. Yani Ermeni milletinin içinde bulunan üst sınıf tüccarlar ki bunlar *hoca* olarak da anılmaktadır, ve onların iş ortaklarının ellerinde bulunan birikimlerin neredeyse tamamı Hindistan'daki güçlü yerel kapitalizme ve İstanbul'daki sarrafların eline geçmiştir.³⁰ Kilisenin de İstanbul'daki sarrafları desteklemesiyle ortaya çıkan bu yeni sınıf Ermeni milleti içinde *âmira* sınıfını oluşturmuş ve böylelikle Ermenilerin kültürel modernizasyonu, aydınlanması ya da kimliklerindeki dönüşüm, Ermeni patrikliğinin de desteğiyle bu sınıfın önderliğine teslim edilmiştir.³¹

Sermayenin toplandığı kitlelerin ve mâlî yapının bu şekilde bir değişime uğraması, Ermeni kapitalizmini kültür konusuna daha duyarlı bir hale getirmiştir. Okullar, hayır kurumları, bu işlerle uğraşan topluluklar ve diğer toplumsal çalışmalardan örülü, hiçbir devletten mâlî destek almadan işleyen güçlü bir ağın oluşması da kültürel duyarlılık sayesinde olmuştur. Öyle ki, XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren açılmaya başlanan Ermeni okulları dahi belli ailelerin desteğiyle ayakta kalabilmiş, kiliselerdeki eğitim kurumları da yine sermayeyi elinde tutan bu ailelerin varlığı sayesinde hizmetlerini sürdürebilmiştir.³²

²⁷ Ermenilerin Kaffa'da tesis ettikleri ticârî sistemle birlikte Polonya, Rusya, Hindistan gibi bölgelere ulaşmaları, onları XIV. yüzyılda güçlü bir mâlî yapıya kavuşturmuştur. 1475 yılında Kaffa'nın Osmanlılar tarafından fethine kadar da Ermenilerin bölgedeki etkinliği sürmüştür. Daniel Goffman, **The Ottoman Empire and Early Modern Europe**, UK 2002, s. 182. Kaffa (Kefe) Kalesi'nin Osmanlılar tarafından fethi için bkz: Tursun Bey, a.g.e., s. 34

²⁸ Boğos Levon Zekiyan, a.g.e., s. 58

²⁹ Simon Payaslian, **The Political Economy of Human Rights in Armenia**, USA 2011, s. 61

³⁰ Boğos Levon Zekiyan, a.g.e., s. 72

³¹ Simon Payaslian, a.g.e., s. 61

³² Nitekim, İstanbul'da, 1790'da kurulan ilk Ermeni okulunun ve yine 1830'da kurulan ilk kız okulunun âmiralardan Shnork Mekertitch olması da Ermeni sermayesi ile kültürel kurumlar arasındaki sıkı bağlan-

Âmiralık

Âmira kelimesinin Arapça ر-م-[E-M-R] kökünden türeyen ve otorite sahibi olmak, emretmek anlamlarına gelen bir isim olduğu ifade edilmektedir. Buna göre âmir de ر-م fiilinin ism-i fâili olarak *otorite sahibi, emreden kişi* anlamlarına gelecektir. Mihran Hapigyan da [1855-1938], 1888'de, Türkçe, Ermenice ve Fransızca olarak yayımlanan lügatinde âmir kelimesinin bu anlamlarına dikkat çekmektedir. Ona göre âmir; *irade sahibi, otorite sahibi* kişi anlamındadır.³³

Arapça sözlüklerde de kelimenin ilk anlamlarının yukarıda ifade ettiğimiz gibi olduğu görülmektedir. Ancak kelimenin orta harfi esre yapılarak okunursa, fiilin anlamı tamamen değişmektedir. Kelimeyi 'emera' şeklinde değil de 'emira' şeklinde okuduğumuz zaman; *Lisânu'l-Arab*'da kelime 'çoğalmak, artmak' manasına gelmektedir.³⁴ Aynı sözlüğe göre 'âmir' kelimesi de ism-i fâil anlamında 'emreden, komuta eden, bir işi yüklenen' yani 'emîr' manasına gelmektedir.³⁵ *Sihâh*'ta da benzer durum söz konusudur. *Lisânu'l-Arab*'dan çok daha önce telif edilen *Sihâh*'ta ise kelime 'emira' şeklinde okunduğunda, izâfe edilen şeyin çokluğunu göstermektedir. Buna göre امر ماله 'Malı çoğaldı.' şeklinde tercüme edilmektedir.³⁶ Dolayısıyla *âmira*;³⁷ Ermeni milleti içinde malı çok olan, zengin, toplum içinde belli mevkie yükselen, öne çıkan kişiler için kullanılan bir anlamı çağrıştırmaktadır. Değilse *âmirayı*, Osmanlı Devleti tarafından bazı Ermeni ailelerine lütfedilen bir *makam* olarak görmek yanlış olacaktır. Aksi halde *âmiralar*, Ermeni toplumunu yöneten, yönlendiren *emîrler* gibi algılacaktır ki; bu durum Osmanlı devlet sistemi içinde benimsenebilecek bir durum değildir. Kaldı ki; Ermeniler içinde her zengin ferde bu

tıyı göstermektedir. Louise Nalbandian, *The Armenian Revolutionary Movement*, USA 1975, s. 50; Ayrıca bkz: Boğos Levon Zekiyan, a.g.e., s. 59

³³ Mihran Hapigyan, Yereklezuyan Intarsag Pararan, İstanbul 1888, s. 105. Âmira sınıfı üzerine derin tetkikler yapan Ermeni araştırmacılarından Hagop Levon Barsoumian da *âmira* kelimesinin, Arapça'daki yönetici, komutan anlamına gelen 'emir' kelimesinden türetildiğini ifade etmektedir. Geniş bilgi için bkz: Hagop Levon Barsoumian, 'The Dual Role Of The Armenian Amira Class Within The Ottoman Government And The Armenian Millet (1750-1850)', *Christian And Jews in the Ottoman Empire*, Ed: Benjamin Braude-Bernard Lewis, USA 1982, s. 171

³⁴ Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn-i Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Thk: min Muhammed Abdülvehhab, Muhammed es-Sadık el-Ubeydi, Beyrut-Lübnan 1997, I, 205

³⁵ İbn-i Manzûr, a.g.e., I, 204

³⁶ Ebû Nasr İsmail b. Hammad Cevheri, *es-Sihâh Tâcü'l-luga ve Sihâhi'l-Arabiyye*, Thk: Ahmed Abdülfur Attar, Beyrut 1990, II, 581

³⁷ *عامرة* şeklinde yazılan 'amira kelimesi de *devlete ait, saraya ait* anlamında kullanılmaktadır. *Matbaa-i 'Âmire* gibi. Ancak bu kelimeyle ele aldığımız *âmira* kelimesi arasında bir ilgi bulunmamaktadır. Şayet Ermenilere tevcih edilen bu unvan, unvana sahip olanların *devlete ya da saraya ait* olduklarını gösteriyor olsaydı, tüm saray görevlilerine bu ismin verilmesi gerekirdi. Fakat böyle bir durum da söz konusu değildir.

unvân verilmediği gibi, aynı aileden, meselâ dört kardeşten ikisine verilip, ikisine verilmediği de olmuştur.

Ermeni araştırmacılarından Kevork Pamukciyan'ın âmiralık konusunda aktardıkları da dikkat çekici bilgiler içermektedir. Pamukciyan'a göre '*âmira*' kelimesi, yüksek devlet görevlisi Ermeniler ve bu meyanda sarraflar, barutçubaşılar, hassa mimarları, darphane eminlerine verilen bir unvandır.³⁸ Pamukciyan'ın bu açıklamasına göre *âmiralık*, devlet tarafından bazı Ermenilere verilen tevcihâttan ibarettir. Fatih Sultan Mehmed'in hekimi Âmir Dovlat'ın, '*âmir*'liğinden dolayı *âmiralık* kurumun ilk örneği olduğunu ifade eden Pamukciyan'a göre, bilinen ilk *âmira* da Eğinli Hanımoğlu Kololents Krikor'dur. Kololents Krikor'un ismi 1758'de ölen oğlu Hovhannes'in Balıklı Ermeni Mezarlığı'nda bulunan mezar taşı kitabesinde kayıtlıdır.³⁹

Pamukciyan, Fatih Sultan Mehmed'in doktorlarından Amir Dovlat'ın isminin önündeki *amir* kelimesinden hareketle, *âmiralığın* daha önceki süreçte *amir* şeklinde kullanımda olduğunu söylemesi çok da gerçekçi görünmemektedir.

Amirdovlat, 1420-1496 yılları arasında yaşayan, dönemin ünlü eczâ bilimcisi ve doktorudur.⁴⁰ Amirdovlat Amasiatsi olarak tanınan eczâcı Amirdovlat, en önemli eserlerini de Fatih Sultan Mehmed'in baş doktoru olarak görev yaptığı İstanbul'da vermiştir. Amirdovlat'ın iki temel eseri bulunmaktadır: 1459'da neşrettiği *Usumn Bzhshkutyan (Tıp Çalışması)* ve 1469'da neşrettiği *Ogut Bzhshkutyan (Tıbbın Faydaları)*. Bu iki eser dışında da pek çok yayını olan Amirdovlat'ın 1482'de neşrettiği bir başka çalışmada da 3.700 farklı ilacın içeriği hakkında bilgi verilmektedir.⁴¹

Amirdovlat Amasiatsi'nin Amasya'da doğduğu göz önüne alındığında;⁴² Amasiatsi'nin *Amasyalı* anlamına geldiği, Amirdovlat'ın da '*emir*' ve '*devolet*' kelimesinden oluşan bir tamlama olduğu anlaşılmakta, dolayısıyla Amirdovlat, Pamukciyan'ın ifade ettiği şekliyle Amir Dovlat'ın da '*emirü'd-devolet*'ten bozularak Amirdovlat haline dönüştüğü ve birleşik yazıldığı anlaşılır. Dolayısıyla *âmiralığın* *Amirdovlat* ile her hangi bir ilgisi bulunmamaktadır. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, *emîr* şeklinde yaygın olarak kullanılan ve pek çok sultanın lakâbı da olan ve hatta *emîru'l-mü'minîn* şeklinde halifeler için

³⁸ Kevork Pamukciyan, a.g.e., s. 123

³⁹ Kevork Pamukciyan, a.g.e., s. 123

⁴⁰ Avedis Krikor Sanjian, a.g.e., s. 18

⁴¹ Agop Jack Hacikyan (Editor), *The Heritage of Armenian Literature*, USA 2002, II, 703

⁴² Avedis Krikor Sanjian, a.g.e., s. 19

de kullanılan *emîr* kelimesi, klasik anlamdaki *âmir* kelimesinden çok daha geniş bir anlama işaret etmektedir.

Buna göre Ermeni toplumu içindeki âmiralar, mâlî değişim sürecinde de atıf yaptığımız gibi, Ermeni milleti içinde zamanla servet sahibi olmuş ve Ermeni milleti içinde öne çıkmış ailelerden,⁴³ devlet kademesine atanan bazı Ermeniler için kullanılan özel bir sıfat olmuştur. Şayet Osmanlı Devleti'ndeki bir makama benzetilecekse; *âmira*, Osmanlı bürokrasisindeki '*paşa*' unvanına benzetilebilir.

Âmiralık, gayr-ı Müslim tebea içerisinde sadece Ermenilere has kılınmış bir unvandır. Unvanın ilk kullanılmaya başlanması, daha önce de zikrettiğimiz gibi XVIII. yüzyılın başlarına tekabül etmektedir. Eğinli Hanımoğlu Kololents Krikor'un, devlette her hangi bir görev üstlenip üstlenmediğini bilemiyoruz. Ancak âmiralığın o dönemin şartları içerisinde, '*para babası*' olarak adlandırılan kimseler için söylendiği ve bunun da yazılı bir kurala bağlanmadığı ifade edilmektedir.⁴⁴ Kurumsallaşma süreci ise âmiraların devlet kademelerinde görev almaya başlamasıyla başlamıştır. İlk aşamada vergi toplamak ve gerekli yerlerde sermayedâr olmakla muvazzaf olan âmiraların, çok kısa zaman içinde devletin işleyişine etki eden kimseler olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁵

Sadece Osmanlı Devleti'nin bürokrasisinde görev alarak, devlete katkı yapmakla sınırlı kalmayan âmiralar, aynı zamanda Ermeni milletinin devletle olan muhtemel sorunlarıyla da ilgilenmekte; gerektiğinde bizzat kendileri dahi Ermeni milletinin sorunlarını çözümlenerek bir nevi patriklik gibi bir rol üstlenmektedir.⁴⁶

Âmiralar

Kaynaklarda âmira olarak açıkça nitelendirilmese de, Ermeni aileleri içinde, özellikle XIX. yüzyılda en çok sivrilene ve servet sahibi olan ailenin Düzyan ailesi olduğu açıktır. '*Emîn*' sıfatıyla da anılan, devlet kademesinde de oldukça önemli mevkîlere yükselmiş olan bu ailenin fertleri, zaman zaman devlete dahi borç verebilecek konuma gelmiştir. Ailenin dış devletlerle olan bağlantıları sebebiyle, ihtiyaç halinde devlete sürekli

⁴³ Çalışmamızın ilerleyen kısımlarında da belirteceğimiz üzere, her zengin Ermeni ailesindeki kişilere bu unvan tevcih edilmemekte, hatta aynı aileden birden fazla kişi sarayda görev alsada bazılarının bu unvan verilirken bazılarının verilmemektedir. Şu halde âmiralığın herhangi bir yazılı kuralının bulunmadığını söylemek de mümkündür.

⁴⁴ Anahide Ter Minassian, a.g.e., s. 95, 96

⁴⁵ Agop Jack Hacikyan (Editor), a.g.e., II, 659

⁴⁶ Gerard J. Libardian, *Modern Armenia*, USA 2004, s. 52

borç para bulabiliyor olması, ailenin devlet nazarındaki önemini arttıran bir faktör olarak değerlendirilmektedir.⁴⁷

Aileden herhangi bir ferдин âmira olarak nitelendirilmemesini biz, Düzyan ailesinden bazılarının cezalandırılmasına ve hatta aileden dört ferдинin de idam edilmesine bağlamaktayız. Tarih kaynaklarına yansıyan bu dikkat çekici olayın, Düzyan ailesinin güvenilirliğini sarsan bir vâkıa olarak değerlendirilmiş olmalıdır. Bu aile dışında, âmira sınıfından sayılabilecek başka herhangi bir ailenin karşı karşıya kalmadığı hadiselerin sebebini, devletin resmî tarihçisi Şânizâde şu şekilde aktarmaktadır:

*'Mahpûs olan Düzoğulları, gâh mahbeste suâl ile takrîrleri sebt-i evrâk ve gâh darphâne-ye celb u istintâk olunarak dâire-yi terk u ihâtâdan hâriç emvâl-i perâkende-i deryâ misâl ve umûr-u pür teşvîş ü ihtilâllerine ber vech-i icmâl ilm-i vukûf istihsâl olunarak, el-hâletü hâzihi yedlerinde mevcudları ve bazı mahâllerden zâhirde matlub u mevudları olandan başka mersûmların yalnız darphâne-i âmireye gerek emvâl-i muayyeneden zimmetlerinde kalmış ve gerek teseyyüblerinden giderek müteahhid oldukları zevâid-i tebdilât-ı idâre edemeyerek üzerlerine mâl olmuş yirmi iki bin kîse deynleri zuhûr edüp bu defa Abdurrahman Bey'in darphâne emâneti evâilinde birer buçuk dirhem olarak müceddeden kat' olunan yirmi beşlik ve nısfıyyesi on iki buçukluk altuna tebdîl için mübâyaa-yı darphane tabir olunur nukûd-i atîka ve frengiye aldıkları ve bazı cevâhir almış oldukları efrenc ve sâir tüccara ve kuyumcu ve kürkçü ve kumaşçı ve tüccâr gibi bazı esnaf-ı pîşekâra dahi ibrâz olunan senadât-ı mamûlun bihada an altı bin kîse deynleri mastûr olmağla, min haysi'l-mecmu' otuz sekiz bin kîse açıkları çıktığı mütevâtir u meşhûr oldu.'*⁴⁸

Aktarılan bu bilgilere göre Düzyan ailesinin devlet tarafından cezalandırılmalarına sebep olan olayların, darphâne emîni olarak çalıştıkları sırada yaptıkları yolsuzluklar ve haksız kazanç elde etmeleri olduğu anlaşılmaktadır. Şânizâde bu olayı aktardıktan sonra aynı aileden dört kişinin de evlerini kiliseye çevirip, evlerinde âyin icrâ etmelerinden dolayı idam edildiklerini aktarmakta,⁴⁹ henüz XIX. yüzyılın ilk yarısında Düzyan ailesinin devletle ciddi sorunlar yaşadığı açıkça anlaşılmaktadır.

⁴⁷ Şevket Pamuk, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, İstanbul 1999, s. 219, 220

⁴⁸ Şânizâde Atâullah Efendi, **Şânizâde Tarihi**, Thk: Ziya Yılmaz, İstanbul 2009, II, 938, 939

⁴⁹ Şânizâde, a.g.e., II, 942; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümayûn, 1314/ 51203. Bu ailenin devlet kademesinde görev alan diğer fertleri hakkında geniş bilgi için bkz: Cahit Külekçi, **Sosyo- Kültürel Açından Ermeniler ve Türkler**, İstanbul 2010, s. 113- 119

Âmira unvanı taşıyan ve âmira sınıfı içinde en dikkat çekici âmiralardan birisi de Harutyun Bezciyan'dır.⁵⁰ 1771'de doğan ve 1834'te vefât eden Harutyun Bezciyan, Kazaz Artin olarak da tanınmaktadır. II. Mahmud'un danışmanlarından olan Kazaz Artin'in⁵¹ asıl mesleği sarraflıktır. Patrikhane binası, Surp Asvadzadzin Patriklik Kilisesi, Ortaköy'deki Surp Asvadzadzin Kilisesi, Kartal'daki Surp Nişan Kilisesi ve Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi'nin⁵² kurucuları arasında yer alan Kazaz Artin, devletle olan iyi ilişkilerinden dolayı Ermenilerin bazı haklar elde etmesinde de pay sahibi olmuştur.⁵³ Ayrıca Kazaz Artin, Ermeni okullarında okutulan ders kitapları gibi bazı Ermeni yayınlarını da finanse etmiştir.⁵⁴

1805'te doğan ve 1861'de vefât eden Mıgırdıç Cezayirliyan da gümrük emini olarak âmira sınıfında yer alan meşhur bir sarraftır. Ermeni gençlerini Avrupa'da eğitim almaları için teşvik eden ve Avrupa'da eğitim alan Ermeni gençlerini finanse eden Cezayirliyan,⁵⁵ Hasköy'deki Nersesyan Mektebi'ni yeniden inşa ettirmiş ancak bazı Ermenilerin iftiralari yüzünden, aynı okulun nâzırlığından istifa etmek zorunda kalmıştır. 1843'te iki ay süreyle hapiste kalan Cezayirliyan'ın bu olaydan sonra Bursa'ya sürgüne gönderildiği ancak bunun sebebinin bilinmediği ifade edilmektedir. 1859'da hakkında çıkan bir irâde ile tüm servetine el konan Cezayirliyan'ın vefat ettikten sonra hiçbir malı-mülkü kalmadığından, ailesi zor duruma düşmüş ve Ermeni patrikliği tarafından durum devlete bildirilmiştir.⁵⁶

Âmiralar arasında en öne çıkan ailelerden birisi Dadyan ailesidir. Aileden Nikogos Dadyan, Simon Dadyan, Arakel Dadyan ve Bogos Dadyan, âmiralık unvanına sahiptir. Osmanlı Devleti'nin ilk resmî barutçubaşısı olan Arakel Dadyan, 1753'te, Eğin'de doğmuş ve 1812'de İstanbul'da vefat etmiştir. Hacı Arakel olarak da tanınan Arakel Dadyan, barutun diğer maddelerini kolaylıkla imal eden bir makine icat etmiş ve ayrıca çarklı sandal imalini de ilk kez Arakel Dadyan başlatmıştır. XIX. yüzyılın başlarında Sultan III. Selim'in emriyle, uzun kalasları süratle kesip küçük, kullanılabilir tahtaya çeviren yeni bir makine daha icat etmiştir. Top burguları için de çalışmalar yapan,⁵⁷

⁵⁰ Kevork Pamukciyan, a.g.e., s. 123

⁵¹ Stephen G. Svajian, *A Trip Through Historic Armenia*, USA 1977, s. 246

⁵² Rouben Paul Adalian, *Historical Dictionary of Armenia*, USA 2010, s. 219

⁵³ Kevork Pamukciyan, *Biyografileriyle Ermeniler*, İstanbul 2003, s. 130

⁵⁴ Rouben Paul Adalian, a.g.e., s. 219

⁵⁵ Hagop Levon Barsoumian, a.g.m., s. 177; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Maarif, 26/ 1296

⁵⁶ Kevork Pamukciyan, *Biyografileriyle Ermeniler*, s. 146; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Meclis-i Vâlâ Riyâset, 871/ 41

⁵⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Askeriye, 1155/ 51349

Düzyanlar tarafından darphanede kullanılan, gümüş çubukları düzeltmeye yarayan hadde isimli bir alet de icat eden Arakel Dadyan, Ermeni cemaati içinde de önemli bir konuma sahiptir. Katolik Ermenilerle, Gregoryan Ermeniler arasındaki çekişmeleri sonlanmasi için oldukça fazla çaba sarf eden Arakel Dadyan'ın, babası Nikogos Dadyan da, Simon ve Bogos adındaki oğulları da âmira unvanına sahiptir⁵⁸ ve bu ailenin fertleri Avrupa'ya daha iyi barut yapabilmek için padişahın emriyle gönderilmiştir.⁵⁹

Simon Dadyan da baruthanede yetişerek, babası Arakel'in ölümünden sonra devletin barutçubaşısı olarak hizmete devam etmiştir. Yeniçerilerin elinde bulunan Bakırköy ve Yeşilköy Baruthanesi'nin idaresi de 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın lağvından birkaç gün sonra Sultan Mahmud'un emriyle ona verilmiştir.⁶⁰

Âmira Bogos Dadyan,⁶¹ 1844'te Sultan Abdulmecid'in emriyle fesinin üzerinde altın tuğra nişanını taşımak imtiyazına nâil olmuştur. 1854'te Kırım Savaşı esnasında baruthanede yaptığı ıslahatla, barut miktarını Türk ordusunun haricinde müttelik orduların ihtiyacını dahi karşılayabilecek seviyeye çıkarmasından ötürü, Sultan Abdulmecid 1856'da ûlâ rütbesini tevcih etmiş ve ona 'bey' unvanını vermiştir. Ayrıca üç kez resmî vazife ile Avrupa'ya gönderilen Bogos Bey, 1855'teki Paris ziyaretinde III. Napolyon ile de görüşme imkânını bulmuştur. Bogos Bey'in hayratları arasında şunlar zikredilmektedir: 1845'te Yeşilköy'deki Surp İstepannos Kilisesi'nin yeniden inşası, 1833'te Zeytinburnu'nda Surp Hagop Manastırı'nda inşa edilen kolerahanenin yaklaşık on bin arşınlık arsası, aynı yerde bulunan kilisenin genişletilmesi, yine aynı mahaldeki bir yatılı okula bir diğer âmira Garabet Balyan'la birlikte yüz seksen bin kuruşun bağışlanması.⁶²

Âmiralar konusunda olmasa da Osmanlı Devleti'nin bilhassa son yüzyılında inşa edilen pek çok ihtişamlı yapının mimarı⁶³ olarak adından sıkça söz ettiren Balyan ailesi içinde de iki âmira bulunmaktadır: Garabet Balyan, Krikor Balyan.

Balyan ailesinin en eski simalarından birisi olan Krikor Balyan, hassa mimarı Bali Balyan kalfanın oğludur. Babası gibi o da saray mimarı olarak yetişmiş ve Sultan Mah-

⁵⁸ Christopher J. Walker, *Armenia The Survival of a Nation*, London 1980, s. 97; Kevork Pamukciyan, *Biyografileriyle Ermeniler*, s. 188

⁵⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümâyûn, 588/ 28894

⁶⁰ Kevork Pamukciyan, *Biyografileriyle Ermeniler*, s. 200

⁶¹ Bogos Dadyan gibi oğlu Arakel Dadyan da barutçubaşı olarak, baruthanede görev yapmış ancak âmira unvanı ona tevcih edilmemiştir. Arakel Dadyan, babasıyla birlikte Avrupa'da barut eğitimi almıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümâyûn, 587/ 28874

⁶² Kevork Pamukciyan, *Biyografileriyle Ermeniler*, s. 193

⁶³ Biwzand Eghiaeyan, *Heroes of Hayastan*, Armenian National Fund 1993, s. 490

mud'un itimadını kazanarak, sarayda büyük nüfuz elde etmiştir. 1809 tarihli bir fermanla Sultan'dan çeşitli imtiyazlar da elde eden âmira Krikor, Ermeniler içindeki mezhep çatışmaları sırasında iftiraya uğrayarak Kayseri'ye sürgüne gönderilmiştir. Padişaha Kayseri'den, hediye olarak göndermiş olduğu pastırma ile affa uğrayan Krikor Balyan hakkında padişahın şu sözü söylediği aktarılmaktadır: *'Bir parça pastırmanın insanları farelerden kurtardığını işitmiştim ama bir parça pastırmanın adam kurtarabileceği aklıma gelmezdi.'*⁶⁴

Kirkor Balyan'ın oğlu Garabet Balyan da hassa mimarı olarak sarayda görev yapan bir diğer âmiradır. 1832'de Yedikule Ermeni Hastanesi, Kazaz Artin'in teşebbüsü ile inşa edilirken, eniştesiyle birlikte binanın kalfalığını ifâ etmiştir. 1838'de Üsküdar'da açılan Cemeran adlı zamanın en yüksek Ermeni okulunun inşasını üstlenmiş, 1838'de Beşiktaş Ermeni Kilisesi'ni yeniden inşa etmiştir. Sultan Mahmud, Abdulmecid ve Abdülaziz dönemlerinde devlet hizmetinde bulunan Garabet Balyan, eserlerinin çoğunu kendisi gibi âmira olan eniştesi Hovhannes Serveryan ve oğlu Nikogos Bey'le birlikte vücûda getirmiştir.⁶⁵

Ana hatlarıyla özetlemeye çalıştığımız bu âmiralar dışında isimlerini tespit edemediğimiz diğer âmiralar ve meslekleri şu şekildedir:

1861'de İstanbul'da vefat eden, sarraf Apraham Allahverdiyan; Eğinli Anastas; Eğinli Minas Andonyan; XVIII. asırda yaşamış bezirganbaşı Aslan; 1763'te vefat eden Bedros Azadyan; 1853'te vefat eden Garabet Aznavoryan; 1854'te vefat eden sarraf Bağdasar Çerezyan; sarraf Minas Çerezyan; XVIII. asırda yaşamış sarraf Dakes; sarraf Harutyun Gelgelyan; 1750'de vefat eden darpahenede sahib-i ayar görevlisi Harutyun Hovyan; darphane sarrafı Minas Manasyan; saray ressamı Manas Manasyan; 1818'de vefat eden Toma Meryemkulyan; 1843'te vefat eden Tophane ekmekçibaşısı Artin Noradunkyan; Bedros Papazyan; 1884'te vefat eden Emniyet Sandığı'nın ilk müdürü Mıgırdiç Papazyan; 1754'te vefat eden sarraf Seğpos; 1858'de vefat eden Hovhannes Serveryan; 1868'de vefat eden sarraf Hovhannes Tıngıryan.⁶⁶

Netice itibariyle; İstanbul'un Fethi'nden sonra Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'u yeniden inşa etmek ve nüfusunu arttırmak gibi sebeplerle, şehri terk eden Rumların ye-

⁶⁴ Kevork Pamukciyan, **Biyografileriyle Ermeniler**, s. 92

⁶⁵ Kevork Pamukciyan, **Biyografileriyle Ermeniler**, s. 89-90

⁶⁶ Geniş bilgi için ayrıca bkz: Hagop Levon Barsoumian, **The Armenian Amira Class of Istanbul**, USA 2007; Kevork Pamukciyan, **Biyografileriyle Ermeniler**, s. 1-389

rine ülkenin diğer bölgelerinden Ermeni ve Yahudi tüccarlarla zanaatkârları getirmeye başlamıştı. Bu sırada çok sayıda Ermeni usta Eğin, Kilikya, Malatya, Bursa ve Amasya'dan İstanbul'a getirtildi. XVII. yüzyıl başlarında İran şahı Abbas'ın baskılarından kaçan çok sayıda Ermeni de Osmanlı topraklarına yerleşti. Ayrıca yetenekli Ermeniler, özellikle Yeni Culfa tacirleri, huzur ve servet arayışı içinde İstanbul, İzmir ve diğer büyük şehirlere geldi. Böylece XIX. yüzyılın ilk çeyreğine gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin hemen her yöresinde Ermeniler bulunuyordu.⁶⁷

Sonuç

Yeni Culfa başta olmak üzere Osmanlı coğrafyasına göç ederek, XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren İstanbul'a yerleşen, Ermeni toplumu içindeki bazı aileler, servet sahibi olmaya, servet sahibi olan bazı aileler de servetlerini arttırmaya başladı. Kilisenin de katkısıyla bu Ermeni aileleri zamanla devletle müspet münasebetler kurarak, devlet kademesinde görev aldılar ve çalışmamıza da konu olan yeni bir sınıfı, âmira sınıfının ortaya çıkmasına zemin hazırladılar.

Zengin Ermenilerin bürokraside görev almasıyla birlikte başlayan bu sürecin sonunda Ermeniler, gayr-ı Müslim tebea içinde, belki de en çok sayıda devlete adam yetiştiren millet olmuştu.

Âmiraların, servetleriyle birlikte hem Ermenilerin iktisâdî, kültürel refah seviyelerini yükseltmede hem de devlete hizmet etme noktasındaki konumları tartışılmaz bir gerçektir. Hatta XIX. yüzyılın önemli bir bölümünde âmiralar, Ermenilerin örgütlü toplumsal yaşamlarının merkezi durumuna dahi gelebilmiştir.

Ermeni kimliğinin gerek kültürel düzeyde, gerekse ideolojik anlamda dönüşümlerinin de biz bu çerçevede anlaşılması gerektiğini düşünmekteyiz. Ermeni milletine sağlamış olduğu maddî katkılar ve Ermeni milletinin devletle olan sorunlarının çözümünde üstlendikleri roller sebebiyle âmiraların, son yüzyılın Osmanlısındaki etkinliği ile sair gayr-ı Müslim tebeada olmayan bir hal sunduğu gerçektir.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Askeriye, 1155/ 51349
 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Maarif, 26/ 1296
 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümayûn, 1314/ 51203
 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümayûn, 587/ 28874

⁶⁷ Vartan Aratnian, a.g.e., s. 18

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümayûn, 588/ 28894
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Meclis-i Vâlâ Riyâset, 871/ 41
- Agop Jack Hacikyan(Editor), **The Heritage of Armenian Literature**, USA 2002
Ahmet Akter, **Tehcir Öncesi Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü (1834-1915)**, İstanbul 2007
Anahide Ter Minassian, **Ermeni Kültürü ve Modernleşme**, Trc: Sosi dolanoğlu, İstanbul 2006
Anny P. Bakalian, **Armenian-Americans: From Being to Feeling Armenian**, USA 2011
Avedis Krikor Sanjian, **Medieval Armenian Manuscripts at the University of California**, USA 1999
- Avner Falk, **A Psychoanalytic History of The Jews**, Canada 1996
Azmi Süslü, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Van 1990
Biwzand Eghiyean, **Heroes of Hayastan**, Armenian National Fund 1993
Boğos Levon Zekiyan, **Ermeniler ve Modernite**, Çev: Altuğ Yılmaz, İstanbul 2002
Cahit Külekçi, **Sosyo- Kültürel Açından Ermeniler ve Türkler**, İstanbul 2010
Canan Seyfeli, *'Erken Ermeni Kaynaklarına Göre Hristiyanlık Öncesi Ermeni Tanrılar Panteonu'*, **OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 30, Samsun 2011
- Christopher J. Walker, **Armenia The Survival of a Nation**, London 1980
Daniel Goffman, **The Ottoman Empire and Early Modern Europe**, UK 2002
Ebû Nasr İsmail b. Hammad Cevheri, **es-Sihâh Tâcü'l-luga ve Sihâhi'l-Arabiyye**, Thk: Ahmed Abdülgafur Attar, Beyrut 1990
Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn-i Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, Thk: min Muhammed Abdülvehhab, Muhammed es-Sadık el-Ubeydi, Beyrut-Lübnan 1997
Edmund Herzig- KURKCHIYAN, Marina Kurkchiyan [Editors], **The Armenians: Past And Present In The Making Of National Identity**, USA 2005
Frederick Deland Leete , **Christian Brotherhoods**, London 1912
George A. Bournoutian, **A History of the Armenian People: Pre-history to 1500 A.D**, California 1993
- Gerard J. Libardian, **Modern Armenia**, USA 2004
Hagop Levon Barsoumian, *'The Dual Role Of The Armenian Amira Class Within The Ottoman Government And The Armenian Millet (1750-1850)'*, **Christian And Jews in the Ottoman Empire**, Ed: Benjamin Braude- Bernard Lewis, USA 1982
- Hagop Levon Barsoumian, **The Armenian Amira Class of Istanbul**, USA 2007
İbn-i Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, Thk: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Cîze 1998
Kevork Pamukciyan, **Biyografileriyle Ermeniler**, İstanbul 2003
Kevork Pamukciyan, **Zamanlar, Mekanlar, İnsanlar**, İstanbul 2003
Louise Nalbandian, **The Armenian Revolutionary Movement**, USA 1975
Mihran Hapigyan, **Yereklezuyan Intarsag Pararan**, İstanbul 1888
Rouben Paul Adalian, **Historical Dictionary of Armenia**, USA 2010
Salih Özbaran, **Bir Osmanlı Kimliği**, İstanbul 2004
Sebouh David Aslanian, **From the Indian Ocean to the Mediterranean**, California 2011
Sedat Laçiner, **Türkler ve Ermeniler**, Ankara 2005
Simon Payaslian, **The Political Economy of Human Rights in Armenia**, USA 2011
Stephen G. Svajian, **A Trip Through Historic Armenia**, USA 1977
Şânizâde Atâullah Efendi, **Şânizâde Tarihi**, Thk: Ziya Yilmazer, İstanbul 2009
Şevket Pamuk, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, İstanbul 1999
Tursun Bey, **Tarih-i Ebu'l-Feth**, Trc: Mertol Tulum, İstanbul 1977

Vahan M. Kurkjian, **A History of Armenia**, USA 2008

Vartan Artinian, **Osmanlı Devleti'nde Ermeni Anayasasının Doğuşu (1839-1863)**, İstanbul 2004

William Fleming, **The Scripture Gazetteer**, London 1838